

DIJALEKT, JEZIK, NACIJA*

Koliko se „jezika” ili „dijalekata” govori u svetu ne može se precizno navesti zbog toga što u značenju tih termina postoje dvosmislenosti, za koje se pokazalo da potiču od prvobitne upotrebe reči „dijalekt” za označavanje književnih narečja stare Grčke. Termin „jezik” većinom se upotrebljava tako da je nadređen u odnosu na termin „dijalekt”, ali priroda ovog odnosa može biti jezička ili društvena, s tim što ovaj drugi problem spada u domen sociolingvistike. Ovde je prikazano kako je razvoj narodnog govora, popularno nazvanog dijalekt, u jezik tesno povezan s razvojem pismenosti i porastom nacionalne svesti. Pokazano je i kako ovaj proces uključuje selekciju, kodifikaciju, prihvatanje i razradu jezičke norme.

Taksonomiju jezičke deskripcije — to jest, utvrđivanje i pobrojavanje jezika — uveliko ometaju dvosmislenosti i nejasnoće u vezi sa terminima „jezik” i „dijalekt”. Laici prirodno pretpostavljaju da se ti termini, od kojih se oba upotrebljavaju i popularno i naučno, odnose na stvarne entitete koji se mogu jasno razlučiti, pa stoga i brojati. Tipično pitanje koje se postavlja lingvisti jeste: „Koliko ima jezika na svetu?” Ili: „Koliko ima dijalekata u ovoj zemlji?”

Živa je istina da na ta pitanja nema odgovora, ili bar nema ni jednog koji bi izdržao jednu temeljitiju proveru. Na stranu to što mnogi jezici i dijalekti, možda i većina njih, još nisu adekvatno proučeni ni opisani, odgovora ne može biti već i zbog same suštine značenja ovih termina. Oni predstavljaju prostu dihotomiju u jednoj gotovo beskrajno kompleksnoj situaciji. Zato su se oni počeli upotrebljavati kako bi

*) Einar Haugen, „Dialect, Language, Nation” (1966). Iz zbornika *Sociolinguistics* (J. B. Pride and J. Holmes, Eds.), Harmondsworth, 1972. Integralan tekst.

naznačili razliku između pojava u nekoliko dimenzija, te je došlo do zbrke i delimičnog poklapanja. Upotrebom ovih termina nametnuta je podela u onome što često predstavlja kontinuum, dajući sliku prividno jasnog suprotstavljanja kada su ivice u stvari sasvim tupe i neodređene. Govore li Amerikanci i Englezi dijalektima engleskog, ili samo Amerikanci govore dijalektom, ili je možda američki zaseban jezik? Lingvisti ne oklevaju da francuski jezik nazovu romanskim dijalektom. Ovakvo poklapanje nije zgodno, ali većina lingvista ga je prihvatila kao praktično sredstvo, priznajući u isto vreme, zajedno sa Blumfildom, „čisto relativan karakter ove razlike“ (Bloomfield, 1933 : 54).

Ova dva termina mogu se najbolje razumeti ako posmatramo njihovu istoriju. U engleskom su obe reči pozajmljene iz francuskog. *Language* (jezik) je starija, delimično potisnuvši domaće reči kao što su „tongue“ i „speech“ još u srednjoengleskom. Najstarije svedočanstvo u Oksfordskom rečniku engleskog jezika potiče iz godine 1290. Ova francuska reč je novijeg datuma i predstavlja popularnu izvedenicu od latinske reči *lingua* sa verovatnim oblikom *linguaticum*, prvi put posvedočenim u XII veku. S druge strane, *dialect* (dijalekt) se prvi put pojavljuje u renesansi, kao učena pozajmica iz grčkog. Najstariji citat iz Oksfordskog rečnika je iz 1579. godine, gde se pominju „certain Hebrue dialectes“ (izvesni hebrejski dijalekti), dok je najraniji citat na francuskom koji sam pronašao (u Haeffeldovom /Hatzfeld/ i Darnešteterovom /Darmesteter/ rečniku) samo šesnaest godina stariji, i govori o grčkom kao o jeziku „abondante en dialectes“ (bogatim dijalektima). Jedan citat iz 1614. iz *Istorije sveta* (*The History of the World*) ser Voltera Rolija (Sir Walter Raleigh) pominje „Aeolic Dialect“ (eolski dijalekt) i potvrđuje utisak da je jezičko stanje u staroj Grčkoj bilo i uzor i podsticaj za upotrebu ovog termina u novijim napisima.

U Grčkoj je postojala potreba za jednim takvim terminom, jer u klasičnom periodu nije postojala jedinstvena norma grčkog, već samo skup vrlo srodnih normi. Mada su ti „dijalekti“ nosili imena raznih grčkih pokrajina, oni nisu bili govorne već pisane varijante grčkog, od kojih je svaka bila specijalizovana za određenu upotrebu u književnosti, npr. jonski za istoriju, dorski za horsku poeziju, a atički za tragediju. U ovom periodu jezik koji se zove „grčkim“ činilo je nekoliko zasebnih, ali srodnih pisanih normi poznatih pod nazivom „dijalekti“. Obično se pretpostavlja da su se pisani dijalekti u krajnjoj liniji zasnivali na govornim dijalektima pokrajina čija su imena nosili. Ti govorni dijalekti, opet, nastali su putem normalne jezičke divergencije od zajedničkog starogrčkog jezika, koji

se može rekonstruisati poređenjem dijalekata međusobno i s njihovim indo-evropskim srodnicima. Međutim, u periodu posle klasičnog grčki su dijalekti iščezli i smenila ih je prilično jedinstvena norma grčkog — *koiné*, u suštini dijalekt Atine. Tako je u helenskom periodu „grčki” postalo ime norme nastale na osnovu jezičke konvergencije. Razlike među dijalektima izbrisane su na račun jednog, pobjedničkog jezika, zasnovanog na dijalektu kulturnog i administrativnog centra Grka.

Situacija u grčkom predstavljala je uzor kad god su se kasnije upotrebljavala ova dva termina — „jezik” i „dijalekt”. Dosta nejasnoće prilikom njihove upotrebe proističe iz dvosmislenosti koje su prisutne u toj situaciji. Ovo je postalo očigledno kada su se oni preneli u druge zemlje i kada su prihvaćeni u stručnoj lingvističkoj terminologiji. U deskriptivnom, sinhronom smislu, „jezik” se može odnositi bilo na samo jednu jezičku normu, bilo na skup srodnih normi. U istorijskom, dijahronom smislu, „jezik” može biti ili zajednički jezik koji je u raspadu, ili zajednički jezik nastao kao posledica sjedinjenja. „Dijalekt” je, prema tome, ma koja od srodnih normi obuhvaćenih opštim imenom „jezik”, istorijski rezultat divergencije ili konvergencije.

Pošto se istorijski proces može ponavljati u nedogled, ova dva termina mogu se upotrebiti ciklično, s tim što je „jezik” uvek nadređen, a „dijalekt” podređen. Ovo je jasno i na osnovu formalnih struktura u koje mogu ulaziti: „X je dijalekt jezika Y”, ili „Y ima dijalekte X i Z” (nikada, na primer, „Y je jezik dijalekta X”). „Jezik” kao nadređen termin može se upotrebiti a da se ne pomenu dijalekti, dok je „dijalekt” besmislen ukoliko se ne podrazumeva da ima i drugih dijalekata i da postoji jezik za koji se može reći da mu „pripadaju”. Stoga je svaki dijalekt jezik, ali svaki jezik nije dijalekt.

Pored dvosmislenosti koje nastaju usled tako razlučenih stanovišta — sinhronog i dijahronog, i sve veće poznavanje jezičkog ponašanja još više otežava jednostavnu primenu ova dva kontrastna termina.

U francuskom se razvio i treći termin, *patois* (izg. *patoa*), koji se prvenstveno odnosio na govorni jezik. Izraz *dialecte* definiše se u rečniku Francuske akademije i u drugim francuskim rečnicima kao *variété régionale d'une langue* (pokrajinska varijanta jezika). Litre (Littré) otvoreno zahteva da dijalekt „uključiti čitavu književnu kulturu”. Kao što je ukazao Andre Martine (Martinet), ova upotreba odražava posebno stanje u francuskom, u kome je postojalo više pokrajinskih pisanih standarda, koje je zatim po-

tisnuo pisani standard Pariza. Francuski dijalekti bili su pokrajinski poput grčkih, i književni, ali se nisu funkcionalno razlikovali kao što je bio slučaj sa grčkim. Kada su ti dijalekti prestali da budu pisani, postali su *patois*: „Posle XIV veka obrazovan je književni i pisani jezik, a dijalekti su postali pučka narečja.” — (Litre). Još jezgrovitije piše Bren (Brun, 1946): „*Patois* je degradiran dijalekt.” Dakle, *patois* je jezička norma koja se ne koristi u književne (pa ni zvanične) svrhe, mahom ograničena na neformalne situacije. Tako se provansalski može smatrati francuskim dijalektom, ali njegove lokalne, govorne varijante su sve *patois*. Ovo razlikovanje unosi u našu diskusiju jednu novu dimenziju — društvene funkcije jezika. U smislu razlikovanja jezika od dijalekata možemo reći da je *patois* dijalekt koji stanovništvu služi za najmanje ugledne funkcije. Prema tome, razlikovanjem *patois*-a i dijalekata ne pravi se razlika između dve vrste jezika, nego između dve funkcije jezika. Definicija kod Litrea (i drugih sličnih) jasno ukazuje na perorativan stav prema *patois*-u, pošto on više ne nosi sa sobom „čitavu književnu kulturu”.

U engleskom termin „*patois*” nikada nije ozbiljno prihvaćen kada se radi o jezičkoj deskripciji, a glavni teret i naučne i popularne upotrebe nosi „dijalekt”. Stariji pisci, koji se navode u Oksfordskom rečniku, često su upotrebljavali tu reč za bilo koju specijalizovanu varijantu jezika, kao na primer, „pravnički dijalekt”. Semjuel Butler (Samuel Butler, *Hudibras*, 1663) osuđivao je „vavilonski dijalekt koji učeni pedanti mnogo upotrebljavaju”. U opštoj upotrebi ta reč se uglavnom svela na pokrajinske ili lokalne varijante, kao što su „lankaširski dijalekt” ili „irski dijalekt” u vezi sa varijantama engleskog. Manje je uobičajeno govoriti o „londonskom dijalektu” ili „bostonskom dijalektu”, sem kada se misli na govor nižih klasa u tim gradovima. Nije uobičajeno ni da se govori o „britanskom dijalektu” kada se misli na kultivisani engleski govor, a Amerikance obično vređa kada im se kaže da govore „američkim dijalektom” a da se pri tom misli na govor obrazovanog sveta. Prema tome, Martine nije u pravu kada piše da u Americi „ovaj termin označava svaki lokalni oblik engleskog, nimalo ne nagoveštavajući da postoji neki prihvatljiviji oblik jezika koji se razlikuje od dijalekata” (Martinet, 1964). Sa rečju „akcent” stvari stoje sasvim drukčije; jedan Amerikanac može se bez uvrede opisati kao čovek koji ima „akcent Nove Engleske” ili „južnjački akcent”, i, naravno, svi Amerikanci za Engleze kažu da imaju „engleski akcent”. Kao i drugde, „dijalekt” je ovde termin koji sugerira neformalan ili seljački govor ili govor niže klase. Zato u opštoj upotrebi ostaje sasvim neodređeno da li su takvi dijalekti deo „jezika” ili ne. U stvari, za dijalekt se često smatra da se

nalazi van jezika: „To nije engleski”. Ovo je posledica *de facto* postojećeg razvoja standardnog jezika, uz sve ono izdvajanje elite i strukturu vlasti u vidu piramide koje on obično nosi sa sobom.

Prema tome, kao društvena norma, dijalekt je jezik koji je isključen iz učtivog društva. On je, kako je Ogist Bren (Brun, 1946) ukazao, jezik koji „nije imao uspeha”. U Italiji, pijemontski je jezik u svakom jezičkom pogledu različit od italijanskog s jedne strane i francuskog s druge, sa dugom tradicijom pisanja i gramatičkog proučavanja. Ali zato što nije toskanski, a toskanski je postao standardni jezik čitave Italije, pijemontski predstavlja samo „dijalekt”, koji sa svakim pokoljenjem ustupa sve više mesta italijanskom i u životu ga održavaju samo lokalni pčnos i jezička inercija. Jedino ako od „dijalekta” ostane samo „akcent” — to jest intonacija i neke osobenosti u izgovoru, dok se ubaci tek poneki leksički oblik radi kolorita — može on (recimo u Nemačkoj, Italiji ili Engleskoj) da uđe u „fino društvo”. U obliku potpune strukture on se u savremenom društvu nalazi „ni na nebu ni na zemlji”. U Americi ne žigošu se toliko lokalni dijalekti, pošto je njih malo i retko se čuju, koliko „loš” engleski, a to je, naprosto, dijalekt niže klase. Jezik viših klasa automatski se uspostavlja kao ispravna forma izražavanja. One mogu reći ne samo „Država, to sam ja”, nego i „Jezik, to je ono što je moje”.

U svojim pokušajima da objasni ove odnose lingvistička nauka imala je uspeha samo donekle. Još je u renesansi ozbiljnim proučavaocima ovog predmeta bilo savršeno jasno da je termin „jezik” u vezi sa buđenjem svesti nacije o jedinstvu i nacionalnom biću. Džordž Patnam (George Puttenham) je napisao u knjizi *Umetnost engleske poezije (The Arte of English Poesie, 1589)*: „Kada se neki govor sasvim uobličiti tako da ga svi razumeju i kada ga prihvati čitava zemlja i nacija, on se naziva jezikom”. Ovakav istorijski razvoj, kojim je postignuta konvergencija na račun devijantnih varijanata, bio je poznat ljudima onoga doba. Ali proizvoljni, zbrkani pristup jezičkoj divergenciji odbačen je otkrićem istorijske pravilnosti, do koga je došlo rano u XIX veku. Uviđanje da su jezici nastali cepanjem dijalekata dalo je ovim terminima novu sadržinu, pa su se jezici poput engleskog i nemačkog mogli nazvati „dijalektima” jednog germanskog „jezika”.

Ali sredinom XIX veka, kada je započeto naučno proučavanje seoskih i društveno obespravljenih dijalekata, bila je dovoljna jedna generacija istraživačkog rada pa da se radikalno izmeni celokupno shvatanje o nastanku dijalekata. Morala se napustiti i sama pomisao na oblast

izdeljenu na dati broj dijalekata, tako da se svaki jasno razlikuje od drugoga. Shvatanje da se jezici granaju kao grane drveta ustupilo je mesto jednom sasvim drukčijem, pa čak i neusaglasivom shvatanju, a to je da se pojedinačne jezičke osobine šire kroz društveni prostor i obarazuju izoglose koje se retko kada poklapaju. Umesto dijalekata prikazana je oblast postojanog centra sa neravnim ivicama, gde skupovi izoglosa svedoče da je slobodnom komuniciranju stavljena neka manja prepreka. Lingvistika je još uvek opterećena tim nepomirljivim teorijama „čestica” i „talasa”; ovde se u stvari radi o različitim stanovištima sa kojih se može posmatrati neka jezička struktura: kao jedinstvena struktura („jezik), ili kao jedna od nekoliko struktura koje se delimično poklapaju („dijalekti”).

Ne ulazeći u probleme koje stvara ovaj sukob, možemo samo konstatovati da je teorija „čestica” o jeziku kao jedinstvenoj strukturi plodna hipoteza, koja omogućava jedan iscrpan i dosledan opis. Ali ona isključuje kao „slobodne varijacije” mnogobrojne nedoslednosti u govoru svakog informatora i ne može da objasni kako to da je komuniciranje moguće između korisnika kodova za koje se može utvrditi da su različiti. Komparativna gramatika uspela je da rekonstruiše zajedničku strukturu iz koje su mogli nastati „dijalekti”. Kontrastivna gramatika nastoji da pronađe šemu razlika među jezicima kako bi olakšala učenje ili, na jednom višem teorijskom planu, kako bi izvršila jezičku tipologiju. Ali još uvek ne postoji kalkulus koji bi nam omogućio da opišemo razlike među jezicima na jedan koherentan i teorijski validan način.

Naša diskusija je pokazala da raznovrsna upotreba termina „jezik” i „dijalekt” sadrži dve jasno razlučene dimenzije. Jedna je *strukturalna*, to jest, opisuje sam jezik; druga je *funkcionalna*, to jest, opisuje njegovu društvenu upotrebu prilikom komunikacije. Pošto lingvisti proučavanje jezičke strukture smatraju svojim osnovnim zadatkom, ostaje da se sociolozi, ili preciznije, sociolingvisti, posvete proučavanju problema funkcije.

U *strukturalnoj* upotrebi terminâ „jezik” i „dijalekt” najvažniji moment je genetski odnos. Kada lingvist kaže da jezik ntongo ima pet dijalekata, on pri tom misli kako postoji pet različitih govornih oblika sa toliko reči za koje se može pokazati da su srodne, da se može sigurno utvrditi kako su se svi oni razvili iz jednog starijeg govornog oblika. On pri tom isto tako može ukazivati na činjenicu da se oni mogu uzajamno razumeti, ili bar da svaki dijalekt mogu razumeti njegovi prvi susedi. Ako to nije slučaj, može ih nazvati različitim jezicima i kazati da

postoji jezik ntongo sa tri dijalekta, i jedan drugi, mbongo, sa dva. Dakle, ntongo i mbongo mogu biti dijalekti ngkonga, zajedničkog pretka. Ovim se uvodi sinhrona dimenzija razumljivosti, koja je u najboljem slučaju krajnje nepouzdan kriterijum. Lingvist može pokušati da na bazi proučavanja njihove gramatike predvidi hoće li ili neće oni biti razumljivi. Ali svoja predviđanja on može potvrditi samo proverom reakcija samih govornika i njihovih interakcija. Između apsolutnog nesporazumevanja i potpunog sporazumevanja postoji jedna velika prelazna zona delimičnog sporazumevanja u kojoj dolazi do onoga što možemo nazvati „polukomunikacijom“.

U funkcionalnoj upotrebi termina „jezik“ i „dijalekt“ najvažniji moment jeste kako govornici koriste kodove kojim vladaju. Ako jedan sociolingvist kaže da ne postoji jezik ntongo, nego samo dijalekti, on pod tim može podrazumevati da danas nema ni jednog oblika tih dijalekata koji bi imao vrednost van svoje lokalne govorne zajednice, bilo kao jezik trgovine bilo kao zajednički imenilac u saobraćanju govornika raznih dijalekata. „Jezik“ je sredstvo opštenja govornika različitih dijalekata. Ovo važi samo u granicama koje im postavlja jezička srodnost; o ntongu se ne bi moglo govoriti kao o dijalektu engleskog samo zato što se ljudi koji njime govore koriste engleskim kao sredstvom međusobnog opštenja. Sociolingvist takođe može upućivati na to da „jezik“ ima veći ugled od „dijalekta“. Zbog šireg kruga svojih funkcija, jezik će se verovatno prihvatati sa poštovanjem i odanošću kakvu dijalekti ne uživaju. Zato se može kazati da je mbongo samo dijalekt, dok je ngkongo jezik: to znači da ngkongoanskim govore ljudi čiji je društveni ugled daleko veći od ugleda ljudi koji govore mbongo. Kada se upotrebljava u tom smislu, dijalekt se može definisati kao nerazvijen ili nedovoljno razvijen jezik. To je jezik za koji se niko nije pobrinuo da ga razvije u ono što se često naziva „standardni jezik“. Ovu dimenziju funkcionalne nadmoći ili slabosti lingvisti obično prenebregavaju, ali ona čini bitan deo interesovanja sociolingvista. Njihov je specijalan i složen zadatak da odrede društvene funkcije svakog jezika ili dijalekta, kao i ugled koji pripada svakom od njih.

Šta se podrazumeva pod „nerazvijenim“ jezikom? Samo to da se on ne koristi u svim funkcijama koje jezik može vršiti u društvu većem od lokalnog plemena ili sela. Istorija jezika ubedljivo pokazuje da ne postoji inherentno defektan jezik. Svi današnji veliki jezici jednom su bili nerazvijeni. Umesto da se o nerazvijenim jezicima govori kao o „dijalektima“, kako je to uobičajeno, bilo bi bolje nazvati ih „narodnim govorima“ ili nekim sličnim terminom, a „dijalekt“ ograničiti na lingvističko značenje „srod-

ne varijante". Sada smo, dakle, spremni da postavimo pitanje kako se narodni govor, „nerazvijen jezik“, razvija u standardni, „razvijen jezik“. Da bismo to razumeli moraćemo da razmotrimo odnos jezika i nacije.

Stari Grci i Rimljani širili su svoj jezik dokle god su se pružale njihove oblasti, a i savremeni imperijalisti teže tome istom. Ali u modernom svetu tehničke i političke revolucije su dale običnom čoveku mogućnost da se okoristi učestvovanjem u političkim odlukama. Pronalazak štampe, uspon industrije i širenje masovnog obrazovanja stvorili su modernu naciju-državu, u kojoj se jedan deo odanosti porodici i susedstvu ili rodu prenosi na čitavu državu. Nacija i jezik postali su neraskidivo isprepleteni. Svaka nacija koja drži do sebe mora imati jezik; ne samo sredstvo komuniciranja, „narodni govor“ ili „dijalekt“, nego sasvim razvijen jezik. Sve što je manje od toga označava naciju kao nedovoljno razvijenu.

Definisanje nacije predstavlja problem za istoričare i druge koji izučavaju društvene nauke; možemo prihvatiti shvatanje da je ona delotvorna jedinica međunarodne političke akcije, koje se odražava u organizaciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Kao politička jedinica, ona će svakako biti efikasnija ako je ujedno i društvena jedinica. Kao svaka jedinica, ona svodi unutrašnje razlike na minimum, a spoljašnje maksimalno povećava. Iznad ličnosti pojedinca i njegove lokalne pripadnosti, ona stavlja nacionalnu pripadnost, identifikujući njegov ego sa egom svih drugih u naciji i odvajajući ga od svih ostalih van nacije. U društvu koje je u suštini porodičnog ili plemenskog ili regionalnog karaktera ona daje podstreka lojalnosti izvan granica primarnih grupa, ali ne daje podršku nikakvoj oprečnoj lojalnosti drugim nacijama. Ideal je: unutrašnja povezanost — razlikovanje u odnosu na spoljni svet.

Kako je za stimulisanje takve lojalnosti potrebno slobodno i prilično intenzivno komuniciranje u okviru nacije, nacionalni ideal traži jedinstven jezički kod u skladu s kojim se može odvijati to komuniciranje. Karakteristično je da su francuski revolucionari doneli rezoluciju kojom osuđuju dijalekte kao ostatak feudalnog društva. Dijalekti su, bar onda kada postoji opasnost da postanu jezici, potencijalno razjedinjujuće sile u objedinjenoj naciji; oni pozivaju na lokalnu lojalnost, što bi se, razumljivo, moglo sukobiti sa osećanjem nacionalne pripadnosti. Ovo je verovatnor razlog što Francuska još ni sada neće da u popis stanovništva unese koji njegov deo govori bretonski, a kamoli da se suoči sa mnogo većim problemom pobrojavanja predstavnika provansalskog. S druge strane, nacija se

oseća sputanom ako se od nje zahteva da u službene svrhe koristi više od jednog jezika, kao što je slučaj u Švajcarskoj, Belgiji, Jugoslaviji, Kanadi i mnogim drugim zemljama. Neizbežan je unutrašnji sukob, sem ako je zemlja nekom-paktno objedinjena u federaciju, a jezičke gra-nice postojane, kao što je slučaj u Švajcarskoj.

I nacionalizam teži da dade podstreka izdvaja-nju u odnosu na spoljni svet. U jeziku to znači težnju ne samo da postoji jedan jezik, nego da to bude vlastiti jezik. Time se automatski raz-dvaja jedna populacija od drugih, koje bi inače mogle potkopati njeno osećanje pripadnosti. Tu težnja za separatizmom dolazi u oštar sukob sa težnjom za međunarodnim kontaktima i sa ko-ristima koje i pojedinac i nacija imaju od takvih kontakata. Švajcarska predstavlja krajnost sa tri jezika, od kojih nijedan nije isključivo njen; Belgija ima dva, od kojih oba pripadaju njenim susedima. Irski pokret je posustao uglav-nom zbog snažnog uticaja engleskog kao jezi-ka međunarodnih kontakata. Uzrok slabosti po-kreta za novonorveški jezik leži u tome što je danski sasvim prožeo nacionalni život u savezu tokom četiri veka; ono snage što je pokret imao potiče otuda što danski ne spada u velike među-narodne jezike.

Kad god jedan značajan deo stanovništva, elita, poznaje jezik neke druge nacije, onda se javlja iskušenje da se taj jezik upotrebi kao vladino sredstvo, iz čisto praktičnih razloga. Ako je to ujedno i jezik većine naroda, kao u slučaju Sje-dinjenih Država kada su se otcepile od Engles-ke, problem se može lako rešiti; u najgorem slu-čaju potrebno je rešiti da li prihvatiti provinci-jalizme. Ali tamo gde to nije slučaj javlja se pot-reba za ponovnim jezičkim obrazovanjem sta-novništva, uz sve napore i raskidanje kultur-nog jedinstva koje ono povlači sobom. Ovo je problem sa kojim su danas suočene mnoge af-ričke i azijske nacije u nastanku (Le Page, 1964). Francuski i engleski imaju silna preimućstva, ali oni simbolizuju nekadašnje tlačenje i prenose tuđu kulturu. Cena ponovnog obrazovanja ne može se izraziti samo dolarima i centima, već se ona sastoji i u nelagodnosti što se deca školuju na jeziku koji nije njihov i što se otuđuju od svoje prošlosti.

Druga mogućnost je da se razvije svoj jezik, kao što je Finska postupila u devetnaestom veku ili Izrael u dvadesetom. Različiti jezici imaju različita polazišta: za Finsku to je bio nepisani narodni govor, za Izrael standard kojim se nije govorilo. Danas su to dva standardna jezika kojima se može iskazati bilo koji pojam savre-mene nauke i svaka tananost moderne književ-nosti. Što god da im nedostaje stvara se plani-

ranjem, koje u savremenim državama često čini važan deo razvojnog procesa.

Od velikog je, a verovatno i presudnog značaja potreba da standardni jezik bude pisan. To ne znači da jezici treba da su pisani kako bi se široko rasprostrli ili postali sredstvo opštenja velikih carstava. Indoevropski je primer prvoga, kečua kojim se govorilo u carstvu Inka primer je drugoga. Ali oni nisu mogli da, kao pisani jezici, pruže uzor premostivši vreme i prostor, i bili su podložni pravilnoj i neumitnoj jezičkoj promeni. Često se smatra da pisani jezik spustava „prirodni“ razvitak govornog jezika, ali to je još uvek predmet za diskusiju (Zengel, 1962; Bright and Ramanujan, 1964). U svakom slučaju, ove dve varijante ne smeju se mešati.

Govor je osnovni kada se jezik uči. Govorni jezik steknu skoro svi koji se njime služe pre nego što su u stanju da čitaju ili pišu. Njegov oblik se u velikoj meri prenosi od jednog naraštaja drugom. Mada se osnovne navike mogu preinačiti, njih nije lako iskoreniti posle detinjstva, a praktično su nepromenljive nakon puberteta. Govorni jezik prenosi se usmeno i sluhom i on angažuje celokupnu ličnost u neposrednoj interakciji s okolinom. Pisanje se prenosi rukom i gledanjem, ne angažuje ličnost u tolikoj meri i omogućuje samo kasniju reakciju. Neposredno usmeno opštenje je od bitne važnosti u svim društvima, ali u jednom složenom, pismenom društvu, njega delimično zamenjuje i dopunjuje pisanje.

Trajnost i moć pisanja toliki su da je u nekim društvima pisani standard uticao na formiranje novih standarda govora. To ne znači da su oni nastajali uvek zahvaljujući pisanju, nego da su se javljale nove norme koje predstavljaju mešavinu govora i pisanja. Naravno, do toga može doći samo kada se ono što je napisano čita naglas, te dobija usmenu komponentu. Postoji izvesna analogija između nastanka takvih govornih standarda i nastanka pidžina ili kreolskih jezika. Ovi potonji obuhvataju elemente strukture i rečnika dva ili više jezika, od kojih su svi usmeni. Njihova društvena vrednost obično je niža u poređenju s govornim standardima, ali je proces nastanka sličan. Ponovno buđenje hebrejskog iz vekovne uspavanosti može se shvatiti samo zahvaljujući postojanju rabinskih tradicija čitanja Svetog pisma naglas (Morag, 1959). Savremeni hebrejski je ispoljio brzo prilagođavanje bazičnim normama njegovih novih govornih predstavnika, pa se počeo razlikovati od tradicionalnog hebrejskog. Slično je sa standardnim oblicima evropskih jezika; čoveku je često teško reći da li se dati oblik preneo sa svog pretka živom ili pisanom rečju. „Ortografski izgo-

vor" čini dobro poznat deo većine govornih standarda, mada puristi nastoje da mu ospore vrednost.

Iako smo do sada govorili o standardnim jezicima kao da su oni jasna i nedvosmislena kategorija, čak i kod čvrsto utemeljenih jezika postoje razlike u stepenu. Od evropskih jezika, francuski je verovatno u najvećoj meri standardizovan, više — na primer — od engleskog ili nemačkog. Francuski je, kao prvi naslednik latinskog, preuzeo mnoga njegova shvatanja o ispravnosti i njegovu intelektualnu razradu. Francuski, opet, postao je uzor drugim standardnim jezicima, a oni koji su se njime koristili vekovima nisu imali ništa protiv što su ga takvim smatrali. Kada su engleski pisci XVIII veka vodili polemiku da li da se osnuje engleska akademija koja bi regulisala jezik, ideja o takvoj ustanovi došla je iz Francuske. Predlog je odbijen uglavnom zato što Englezi nisu želeli da podražavaju francusku „tiraniju“, kako su to oni smatrali.

U Francuskoj, kao i u drugim zemljama, proces standardizovanja bio je tesno povezan sa istorijom same nacije. Kako su ljudi razvijali osećanje sjedinjenosti oko zajedničke vlade, njihov jezik je postajao sredstvo ostvarenja i simbol njihovog jedinstva. Ovaj proces je prilično dobro posvedočen u istorijama napisanim o starijim evropskim jezicima. Ali u periodu od francuske revolucije došlo je do prave jezičke eksplozije, koja je daleko manje proučena na zadovoljavajući način. U mnogim zemljama proces za koji je drugde trebalo da prođu vekovi pregnuća od strane naroda i njegovih pisaca sabijen je samo u nekoliko godina ili decenija. U studiji o novim standardima koji su se razvili posle 1800. u germanskim jezicima, Hajnc Klos je izneo mišljenje da možda postoji tipičan profil onoga što je on nazvao „izgradnjom“ novog jezika (Kloss, 1952:28). Prvo se javlja njegova upotreba u čisto šaljive ili folklorističke svrhe. Zatim ga mogu prihvatiti liričari, a posle njih prozni pripovedači. Ali on još nije dostigao presudnu fazu razvoja ukoliko se ne postigne uspeh u pisanju ozbiljne informativne proze, koje on naziva „svrhovitim spisateljstvom“. Nakon toga dolazi do razrade jezika za svrhe stručnih i naučnih napisa i upotrebe u državnoj upravi. Svaki od tih „domena“ (kako ih je Fišman /Fishman, 1964/ nazvao) predstavlja izazov jeziku u njegovom nastojanju da dostigne pun razvitak.

Praveći pregled svetskih standardnih jezika, Ferguson je predložio (Ferguson, 1962) da se oni klasifikuju prema dvema dimenzijama: prema stepenu standardizacije (St. 0, 1, 2) i njihovom korišćenju u pisanju (P 0, 1, 2, 3). Nula u svakom slučaju označava da nema primetne stan-

dardizacije ili pisanja. St. 1 znači da je jezik standardizovan na više od jednog načina, kao na primer u slučaju jermenskog, grčkog, srpskohrvatskog i hindi-urdu jezika. Uključio je i norveški, ali može se bar zastupati mišljenje da se ovde radi o dva jezika. St. 2 je definisao kao jezik koji ima „samo jednu široko prihvaćenu normu koja se smatra valjanom za sve svrhe u koje se jezik upotrebljava, sa manjim izmenama ili varijacijama”. P 1 koristi za jezik koji se upotrebljava za „normalne svrhe pisanja”, P 2 za jezik koji se koristi u „originalnom istraživanju u fizici”, a P 3 za jezik „prevoda i rezimea naučnih radova na drugim jezicima”.

Ove kategorije ukazuju na put kojim moraju proći „nedovoljno razvijeni” jezici kako bi postali valjano oruđe u službi savremene nacije. „Standardizacija” koju Ferguson pominje odnosi se prevashodno na razvoj forme jezika, tj. njegove jezičke strukture, uključujući fonologiju, gramatiku i leksiku. Ovo ćemo nazvati problemom *kodifikacije*. Fergusonova skala „korišćenja u pisanju” više se odnosi na *funkcije* jezika. Ovo ćemo nazvati problemom *razrade* (elaboracije), što je izraz koji sugeriše i slična upotreba kod Bernštajna (Bernstein), a koji odgovara Klosovoj *izgradnji*. Kao idealne ciljeve standardnog jezika, kodifikaciju možemo definisati kao *minimalno variranje forme*, a razradu kao *maksimalno variranje funkcije*.

Idealan slučaj minimalnog variranja forme bila bi hipotetična, „čista” varijanta jezika sa samo jednim načinom pisanja i jednim načinom izgovaranja svake reči, gde svakoj pojedinačnoj reči odgovara jedno značenje, a svi iskazi imaju jedan gramatički sklop. Za svrhe efikasnog komuniciranja ovo je očigledno idealan kod. Ako oni koji govore i oni koji slušaju imaju istovetne kodove, ne mogu se javiti problemi nerazumevanja usled razlika u govoru. Ne može doći do, kako to inžinjeri komunikacija kažu, „kodnog šuma” u kanalu. Ovaj uslov najbolje se ostvaruje ako jezik ima visok stepen postojanosti, što je svojstvo koje ističu mnogi pisci o toj temi (npr. Havranek, 1936). Postojanost znači usporavanje ili potpun zastoj jezičkih promena. To je zaustavljenost zanavek (ili koliko je to moguće) jedne jednoobrazne norme. U praksi se takva zaustavljenost pokazala nestvarnom, jer se i najpostojanije norme neumitno menjaju sa dolaskom i smenjivanjem generacija. U svako doba standard je ugrožen postojanjem suparničkih normi, takozvanih „dijalekata”, kod onih koji se njime služe. Oni se mogu u njega uplitati i čak ga na kraju sasvim raspapčati.

U očividnoj suprotnosti prema strogoj kodifikaciji formi stoji maksimalna varijacija ili raz-

rada funkcije koja se očekuje od jednog potpuno razvijenog jezika. Pošto je on prema definiciji zajednički jezik društvene grupe, složeniji i obuhvatniji nego kod onih grupa koje se služe narodnim govorom, i njegovi funkcionalni domeni moraju biti složeni. On mora odgovarati potrebama čitavog mnoštva zajednica, klasa, zanimanja i interesnih grupa. On mora zadovoljiti osnovnu proveru *adekvatnosti*. Svaki narodni govor je, može se pretpostaviti, adekvatan u datom trenutku kada se radi o potrebama grupe koja se njime koristi. Ali za potrebe znatno većeg društva u okviru nacije on nije adekvatan, pa se javlja potreba za njegovim obogaćenjem kako bi postao jezik. Svaki narodni govor može, ako ništa drugo, a ono bar da dodaje reči pozajmljene iz drugih jezika. Ali on obično poseduje sredstva i za stvaranje novih reči iz sopstvenih izvora. Pisanje, koje omogućuje praktično neograničeno pohranjivanje i rasturanje reči, predstavlja tehničko sredstvo koje omogućava jednom savremenom standardnom jeziku da zadovolji potrebe svake specijalnosti koju su izumeli njegovi korisnici. Pred razradom jezika ne postoje druge granice sem onih koje postavlja čovekova domišljatost.

Iako se forma i funkcija uglavnom mogu razlikovati, kao što smo to upravo učinili, postoji jedna oblast u kojoj se one poklapaju. Razrada funkcije može dovesti do složenosti forme i, obrnuto, jedinstvo forme može dovesti do krutosti funkcije. Ta oblast interakcije između forme i funkcije čini domen *stila*. Kodifikacija može biti tako kruta da dozvoljava upotrebu nekog jezika samo u formalne svrhe. Sanskrit je morao ustupiti mesto prakritu, a latinski romanskim jezicima, kada je jaz između pisanog i govornog jezika postao tako širok da je vrlo malo ljudi bilo spremno da se potruži i nauči ih. Umesto da odgovara „svim svrhama za koje se jezik upotrebljava“, standard teži da postane samo jedan od nekoliko stilova u govornoj zajednici. To može dovesti do onoga što je Ferguson (1959) opisao kao „diglosiju“ — oštar rascep između „visokog“ i „niskog“ stila. Ili on može predstavljati kontinuum, sa sasvim blagim stepenom „šizoglosije“, kako sam je ja nazvao (Haugen, 1962), kao u slučaju engleskog. U engleskom postoji izrazita razlika između pisanog i govornog standarda većine ljudi. Pored toga, postoje i stilovi u okviru svakog od njih, zavisno od situacije. Ti stilovi, koji se mogu nazvati „funkcionalnim dijalektima“, daju jeziku bogatstvo i raznolikost i obezbeđuju da postojanost ili krutost norme sadrži i nešto elastičnosti. Jedan potpun jezik ima svoje formalne i neformalne stilove, svoje pokrajinske izgovore i klasne ili profesionalne žargone, koji neće razoriti njegovo jedinstvo dokle god se oni jasno

razlikuju u pogledu funkcije i pokazuju prilično uzajamne solidarnosti.

Ni kodifikacija ni razrada verovatno neće daleko odmaći ukoliko se zajednica ne složi u pogledu selekcije nekakvog modela na osnovu koga se može izvesti norma. Tamo gde treba uspostaviti novu normu problem će biti zamršen koliko i društveno-jezička struktura dotičnog naroda. Tamo gde svi govore praktično jednako, što je situacija koja se retko sreće, teškoća bi bilo malo. Negde se moraju doneti neke nezgodne odluke. Izabrati ma koji narodni govor kao normu znači favorizovati grupu ljudi koji govore tom varijantom. Time oni dobijaju prestiž kao nosioci norme i predvodnici u trci za moći i položajem. Ako već postoji priznata elita sa karakterističnim govorom, gotovo je sigurno da će prevladati njegova norma. Ali tamo gde postoje društveno naporedne grupe u okviru zajednice, obično regionalno ili plemenski raspoređene, izbor ma koje od njih naići će na otpor kod ostalih. Verovatno je da će otpor biti utoliko jači što je veće jezičko rastojanje unutar grupe. Često, to može biti pitanje solidarnosti ili otuđenja; grupa koja oseća veliku solidarnost spremna je da pređe preko krupnih jezičkih razlika, a ona sa kojom to nije slučaj otuđuje se i relativno malim razlikama. Tamo gde je prelaz postepen, može se naći jedan centralan dijalekt koji posreduje između krajnosti, onaj koji je najlakše naučiti i koji najpre vodi povezanosti grupe.

Tamo gde je to nemoguće, može se javiti potreba da se pribegne stvaranju novog standarda. Donekle se ovo već prirodno dešavalo prilikom nastajanja tradicionalnih normi; cilj je mnogih reformatora jezika da taj učinak ponove kod novih normi. Kada se radi o srodnim dijalektima mogu se primeniti principi jezičke rekonstrukcije, kako bi se sačinio hipotetički predak svih tih jezika. Ili ispitivača može voditi neki stvarni ili pretpostavljeni jezik-predak, koji postoji u starijim, tradicionalnim pisanim dokumentima. Ili se mogu kombinovati oni oblici koji imaju najširu upotrebu, u nadi da će oni biti najlakše masovno prihvaćeni. Ova tri postupka — komparativni, istorijski i statistički — mogu lako doći u međusoban sukob i tako otežavati odlučivanje. U zemljama gde postoje sasvim različiti jezici, kojih u nekim afričkim narodima ima više od stotine, biće potrebno bilo da se prizna više normi ili da se uvede neka strana norma, obično neki međunarodni jezik kao što su engleski ili francuski.

I na kraju, jedan standardan jezik, ako se ne želi da bude odbačen kao mrtav, mora prema sebi imati zajednicu koja se njime služi. *Prihvatanje* norme, makar i od strane malene, ali

uticajne grupe, čini deo života jezika. Svako učenje iziskuje utrošak vremena i napora, i ono mora na neki način doprineti dobrobiti učenika, ukoliko ne želimo da oni izbegavaju učenje. Standardan jezik koji predstavlja instrument nekog autoriteta, kao što je državna uprava, može svojim korisnicima ponuditi materijalne nagrade u vidu moći i položaja. Standardan jezik koji je instrument neke verske zajednice, kao što je crkva, takođe može ponuditi nagradu onima koji se njime služe, i to na drugom svetu. Nacionalni jezici nude pripadništvo naciji, kojim se pojedincu otvaraju vrata za ulazak u jednu novu vrstu grupe, koja nije samo rodbina, ili vlada, ili religija, već nova i specifično moderna mešavina svega toga. Značaj koji se pridaje jeziku u ovom kontekstu slabo je povezan sa njegovom vrednošću kao instrumenta mišljenja i ubeđivanja. On je prvenstveno simboličan, stvar prestiža (ili nedostatka prestiža) koji se pridaje određenim oblicima ili varijantama jezika time što utvrđuje društveni položaj onih koji se njime služe (Labov, 1964). Prirodno je da će ovladavanje standardnim jezikom imati veću vrednost ako pojedinca uvodi u krug moćnih. Ako to nije slučaj, motivisanost za njegovo učenje, sem možda pasivno, može biti vrlo niska; ako se društveni položaj učvršćuje drugim merilima, razumljivo je što mogu proći i vekovi a da ga stanovništvo ne prihvati (Gumperz, 1962). Ali u naše industrijalizovano i demokratsko doba postoje očigledni razlozi za brzo širenje standardnih jezika i za njihov značaj u školskom sistemu svake nacije.

Evo četiri aspekta jezičkog razvitka koje smo sada izdvojili kao presudne karakteristike u prelasku sa „dijalekta” na „jezik”, sa narodnog govora na standard: (a) selekcija norme, (b) kodifikacija forme, (c) razrada funkcije i (d) prihvatanje od strane društva. Prva dva odnose se prvenstveno na jezičku formu, a poslednja dva na jezičku funkciju. Prvi i poslednji tiču se društva, drugi i treći jezika. Oni čine šemu u okviru koje treba da je moguće raspravljati o svim važnijim problemima jezika i dijalekta u životu jedne nacije:

	<i>Forma</i>	<i>Funkcija</i>
<i>Društvo</i>	Selekcija	Prihvatanje
<i>Jezik</i>	Kodifikacija	Razrada

(S engleskog preveo
BORIS HLEBEC)